

РОСІЙСЬКІ КУЛЬТУРНІ ЦЕНТРИ ЯК ОСЕРЕДКИ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ ТА ПРОПАГАНДИ

ЛУК'ЯНЧЕНКО Євгенія Володимирівна - аспірантка 4 курсу Київського національного університету імені Тараса Шевченка Навчально-наукового інституту міжнародних відносин, м. Київ

ORCID: 0000-0002-3586-1228

УДК 327.5

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.3.23>

У статті проаналізовано глобальну мережу російського співробітництва. Протягом останніх п'яти років мережа «Російських домів» (інша назва — «Російські центри науки і культури») привертає дедалі більшу увагу світової спільноти через поширення кремлівської пропаганди під прикриттям культурної дипломатії. Головну роль у цьому процесі відіграє російське співробітництво — федеральне агентство, яке контролює культурну присутність рф за кордоном і управляє десятками центрів по всьому світу. Хоча офіційно ці центри мають на меті популяризацію російської мови та культури, вони часто використовуються для поширення дезінформації щодо політики, історії та актуальних подій у відповідності до інтересів Москви.

Це дослідження містить огляд їхньої діяльності, з акцентом на пропагандистські тактики та ключові приклади з різних регіонів, досліджено пропагандистську кампанію російського співробітництва та особливу увагу приділено тактиці дезінформації рф.

Також наводяться дані щодо нещодавніх відкритих і закритих російських культурних центрів, що свідчать про тенденцію до розширення в країнах Глобального Півдня, попри закриття в Європі.

У дослідженні висвітлено міжнародні заходи у відповідь на дезінформаційну діяльність та пропаганду від рф.

Ключові слова: культурні центри, міжнародні заходи, політичний вплив, пропагандистські кампанії, тактика дезінформації.

Постановка проблеми

З моменту початку масованого нападу держави-агресора на суверенну територію України в лютому 2022 року ЄС підтвердив свій статус надійного, демократичного партнера України, надаючи всебічну військову, економічну та гуманітарну допомогу українському народу. Однак масштаби та форми підтримки України, а також солідарність та одностайність держав-членів ЄС у реалізації санкційної політики проти рф значною мірою залежать від російської пропаганди. «Президент РФ Путін та його пропагандисти не приховують, що ведуть інформаційну війну проти Заходу, вміло використовуючи демократичні принципи ЗМІ та свободу слова, ЗМІ та соціальних мереж для впровадження своїх наративів та дезінформації в європейський інформаційний простір» [1]. Використовуючи потужну пропаганду та маніпуляції в європейському медіапросторі, кремлівський режим активно прагне поглибити розбіжності та підірвати єдність ЄС, щоб вплинути на політичну ситуацію в європейських країнах та процеси прийняття рішень, тим самим підтримуючи Україну в боротьбі з агресором. Посилаючись на класичні тези досліджень Г. Лассвелла про пропаганду та її вплив на суспільство: «Вовк пропаганди ховається в овечій шкурі, розставляючи власні пастки» [2, с. 221], варто зазначити, що успіхи кремлівської пропагандистської машини в інформаційній сфері в європейських країнах можуть мати катастрофічні наслідки не лише для України, а й

для стабільності та демократії в усій Європі. Тому наукове розуміння сучасної пропаганди та її ролі у формуванні громадської думки в умовах гібридних війн 21-го століття, безсумнівно, є одним із пріоритетних напрямків досліджень у сучасній політології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичні основи аналізу інформаційно-комунікаційного простору для політики та ролі пропаганди у формуванні громадської думки були побудовані на фундаментальних дослідженнях, проведених такими вченими, як Е. Бернейс, Ж. Бодрійяр, Дж. Грюніг, Ж. Еллюль, Р. Еман, Е. Кац, Дж. Кін, С. Коен, П. Лазарсфельд, Г. Лассуелл, Мертон, Дж. Найт, Е. Нойман, О. Фрідман, Р. Харріс, Н. Хомський, Г. Шпіро та ін. До вітчизняних дослідників, які зробили значний внесок у вивчення інформаційної війни та її інструментів – пропаганди, дезінформації, фейкових новин, роботів тощо, належать: Н. Авер'янова, А. Баровська, К. Бенюк, О. Висоцький, Т. Воропаєва, Ю. Горбань, О. Дарморіз, С. Дембіцький, Ж. Денисюк, Д. Дубов, О. Куцька, А. Лукашенко, С. Люлька, О. Майборода, М. Назар, Д. Мещерякова, С. Пирожков, Д. Павлова, Р. Пасічний, К. Польська, Б. Прокопенко, О. Саган, М. Туранський, С. Шевченко, І. Фомін, О. Фролова, Н. Хамітов та ін.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в дослідженні цілей та наративів сучасної російської пропаганди та дезінформації від російського співробітництва, спрямованої на країни Європи в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Російське співробітництво (далі росспівробітництва) (повна назва – «Федеральне агентство у справах Співдружності Незалежних Держав, співвітчизників за кордоном і з міжнародного гуманітарного співробітництва») є головним інструментом рф у сфері культурної дипломатії. Засноване у 2008 році (з витоками в радянських структурах), агентство офіційно покликане підтримувати зв'язки з російською діаспорою та просувати російську культуру в усьому світі.

Однак на практиці воно виконує завдання зовнішньої політики Кремля, формуючи громадську думку за кордоном і часто виступаючи інструментом «м'якої сили» зі стратегічними цілями. російське співробітництво підпорядковується Міністерству закордонних справ рф і тісно співпрацює з російськими посольствами.

Станом на 2020 рік агентство мало 97 представництв у 80 країнах світу, включаючи 73 окремі російські культурні центри (часто під брендом «Русский дом») і близько двох десятків офісів, інтегрованих у посольства рф. Географія його діяльності охоплює пострадянський простір, Європу, Азію, Близький Схід, Африку та обидві Америки. На початок 2022 року, напередодні повномасштабного вторгнення рф в Україну, російське співробітництво мало активні центри приблизно в 70 країнах, зокрема в більшості держав СНД і багатьох країнах ЄС. Особливий пріоритет надається СНД, де рф має велику кількість «Русских домов». Діяльність Москви також розширюється за допомогою паралельної структури – підтримуваного Кремлем фонду «Русский мир», який відкриває сотні центрів російської мови при іноземних університетах і бібліотеках.

Під управлінням Євгенія Прімакова, призначеного у 2020 році, Російське співробітництво отримало новий імпульс до активізації своєї діяльності та розширення присутності рф у світі. Є. Прімаков відкрито заявляв про наміри перетворити агентство на російський аналог USAID, щоб «завойовувати серця і розум» за кордоном. Москва суттєво збільшила фінансування (близько 54,8 мільйона євро у 2020 році, з яких 90% надходили безпосередньо з державного бюджету) і зробила пріоритетом залучення регіонів, що не мають стійких зв'язків із Заходом. Варто зазначити, що агентство отримувало «рекордне фінансування» у 2015 та 2023 роках, і ці періоди збігалися із актами агресії рф проти України (анексія Криму в 2014 році та повномасштабне вторгнення в 2022 році).

Навіть після повномасштабного вторгнення рф в Україну у 2022 році Кремль продовжив інвестувати в ці культурні форми, розглядаючи їх як ключовий інстру-

мент впливу. Наприкінці 2022 року російське співробітництво та пов'язані з ним програми «Русского мира» діяли більш ніж у половині країн світу, часто орієнтуючись на регіони з усталеними проросійськими або антизахідними настроями. Таким чином було закладено основу для глобального пропагандистського наступу під прикриттям культурного обміну.

Російське співробітництво не функціонує ізольовано – воно глибоко інтегроване в систему державної пропаганди та розвідувального апарату рф. Агентство офіційно підпорядковується Міністерству закордонних справ рф, а його мандат частково дублює функції дипломатичного впливу, публічної дипломатії та політики щодо «співвітчизників» (діаспори). Західні спецслужби вже давно підозрювали, що серед співробітників росспівробітництва за кордоном є агенти розвідки під прикриттям. Наприклад, повідомлялося, що Служба зовнішньої розвідки рф підтримує центр росспівробітництва в Гельсінкі, Фінляндія. У США ФБР розслідувало діяльність голови вашингтонського офісу російського співробітництва Юрія Зайцева за підозрою у використанні програм культурного обміну для вербування американців як потенційних агентів впливу. За даними американських ЗМІ, молодим фахівцям зі США пропонували поїздки до рф за рахунок приймаючої сторони, з проживанням у розкішних готелях і зустрічами з високопосадовцями, аби поступово здобути їхню довіру. Працівники російського співробітництва також складали досьє на учасників. Міністерство закордонних справ рф обурено заперечувало ці звинувачення в шпигунстві.

Подібні інциденти демонструють, що російські культурні центри часто виконують подвійну функцію: з одного боку – фасад «м'якої сили», з іншого – осередки впливу та шпигунських мереж Москви. У нещодавньому аналізі Lansing Institute охарактеризував російське співробітництво як структуру, що «діє в тісній координації з ФСБ і СЗР, виконуючи завдання з розвідки, пропаганди та політичного впливу в інтересах Кремля». Ця координація поширюється й на державні медіа: «Русские дома» регуляр-

но проводять заходи та покази у співпраці з такими ЗМІ, як «RT» і «Спутник». Наприклад, у центрах демонструються фільми, профінансовані російським урядом, що просувають кремлівські нарративи. Як приклад, «Русский дом» у Казахстані транслював сюжет «Спутніка», у якому прославляв місцевого добровольця, що воює на боці рф проти України, що викликало обурення з боку казахстанської влади. російське співробітництво також започаткувало програми з підготовки для іноземних журналістів у рф, зокрема, нову медіашколу «ИнтерНовости», що включає екскурсії в прокремлівські медіа редакції. У 2023–2024 роках агентство витратило на програми для закордонних медійників близько 230 мільйонів рублів – більше, ніж у попередні роки. Ці приклади свідчать про те, як російське співробітництво тісно співпрацює з російською дипломатією, розвідкою та державними медіа для просування впливу Кремля під прикриттям культурної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Попри те, що російські культурні центри ззовні мають нейтральний вигляд, вони систематично ведуть пропагандистські кампанії в інтересах Кремля. Вони використовують культурні заходи, освітні програми та співпрацю з медіа, щоб інтегрувати проросійські нарративи в місцеві інформаційні простори. Основні тактики включають такі:

- **Робота з діаспорою («Співвітчизники за кордоном»):** Одне з ключових завдань Росспівробітництва – взаємодія та «підтримка співвітчизників за кордоном», тобто мільйонів етнічних росіян, що проживають за межами Російської Федерації. «Русские дома» у різних країнах світу виступають осередками для цієї діаспори, пропонуючи курси російської мови, бібліотеки та культурні заходи, водночас прагнучи зміцнювати лояльність до Москви. Агентство курує діяльність місцевих *Координаційних рад співвітчизників* у багатьох країнах, які фактично діють як прокремлівські діаспорні об'єднання. Наприклад, у Чехії Координаційна рада російських співвітчизників ще у 2010 році була ідентифікована владою як потенційна «п'ята колона» Москви. Попри

це, вона навіть деякий час отримувала місце в чеському фінансуванні, доки відносини між країнами не загострилися. Через такі структури РФ поширює свої меседжі серед емігрантів і може залучати добровольців для пропагандистських кампаній або навіть для опосередкованої діяльності. Нещодавно влада Киргизстану заарештувала співробітника «Русского дома» в Оші за підозрою у вербуванні місцевих чоловіків для участі у війні на боці РФ в Україні – яскравий приклад використання мереж серед діаспори в цілях воєнної агресії. У більш буденній практиці росспівробітництво використовує об'єднання співвітчизників для організації мітингів, кампаній зі збору підписів або акцій у соціальних мережах, які ретранслюють кремлівські меседжі та створюють ілюзію масової підтримки проросійських наративів у зарубіжних суспільствах.

- **Політичні наративи:** «Русские дома» активно просувають геополітичну лінію Москви, позиціонуючи Росію як захисника багатополярного світового порядку та дискредитуючи політику Заходу. Наприклад, центри часто поширюють тезу, що критика Заходу на адресу РФ нібито продиктована ірраціональною «русофобією», а не обґрунтованими питаннями безпеки. Вони акцентують увагу на начебто лицемірстві та провалах західних країн, прагнучи представити Росію як авторитетну альтернативну силу. В Африці та Азії ця пропаганда має вигляд антиколоніальної риторики: Захід звинувачують у неокolonіалізмі, тоді як Росію виставляють «співчутливим партнером». Політичні меседжі адаптуються під місцеві настрої: у Європі вони орієнтовані на праворадикальні й ультраліві групи з антиєвропейською та антиНАТОвською риторикою, тоді як у країнах Глобального Півдня акцент робиться на суверенітеті та опорі «західному домінуванню».

- **Історичний ревізіонізм:** Переписування історії є однією з ключових методик російської пропаганди. Західні заходи, організовані росспівробітництвом, часто просувають викривлені історичні наративи Кремля, особливо щодо Другої світової війни та радянської епохи. Виставки та лекції за кордоном применшують масштаби радянських

репресій і виправдовують дії Москви в минулому, водночас героїзуючи воєнної перемоги РФ. Центри поширюють ідеї про те, що РФ нібито «визволила» Східну Європу (ігноруючи факти радянської окупації) та що сучасна українська держава є нелегітимною або має «нацистський вплив» – усе це слугує виправданням нинішньої агресії. Така історична пропаганда допомагає легітимізувати сучасну зовнішню політику РФ. Через роль у поширенні історичних фальсифікацій та виправданні воєнної агресії росспівробітництво було внесене до санкційного списку ЄС у 2022 році.

- **Військова пропаганда та дезінформація:** Після вторгнення в Україну російські культурні осередки активно виправдовують воєнну агресію та намагаються знівелювати факти воєнних злочинів. Наприклад, Російський культурний центр у Бухаресті використовував заходи та публікації для захисту дій РФ в Україні, що змусило владу Румунії призупинити його діяльність за «спотворене подання реальності» та спробу «виправдати воєнні злочини». «Русские дома» організують покази державних фільмів (здебільшого від «RT» або «Спутнік»), які звинувачують у війні НАТО або Україну та заперечують воєнні злочини, вчинені російською стороною. Зокрема, у 2024 році в багатьох країнах демонструвався фільм «Битва за Африку», який просував кремлівське бачення глобальних подій і представляв Росію як «антиколоніальну силу», замовчуючи її власну агресію. Такі матеріали подаються під виглядом культурного кіномистецтва, але фактично поширюють дезінформацію про актуальні події. «Русские дома» також організували лекції та виставки на тему «русофобії», стверджуючи, що будь-яка критика РФ (наприклад, з боку Польщі або країн Балтії) є ірраціональною кампанією ненависті. Цей наратив спрямований на дискредитацію обґрунтованих побоювань щодо російської агресії, представляючи їх як безпідставну ворожість.

- **Робота з молоддю та «патріотичне виховання»:** Однією з основних цільових аудиторій цих центрів є молодь, яку Москва намагається залучити через освітні програми. Однією з флагманських ініціатив є про-

грама «Здравствуй, Россия!», започаткована у 2014 році та досі активна. У рамках цієї програми молодь російського походження, що мешкає за кордоном (здебільшого в Європі), запрошують до рф, а також на окуповані території, зокрема до Північної Осетії та Криму. Щороку сотні підлітків беруть участь у поїздках, які подаються як «культурно-освітні заходи». Проте фактично під час цих візитів учасники проходять курс «патріотичного виховання» – тобто знайомляться виключно з версією історії та цінностей, схваленою Кремлем. Вони відвідують музеї війни, пам'ятники, слухають лекції про «традиційні цінності» та велич російської культури. Особливо заохочується, щоб учасники публікували позитивні враження у соцмережах, створюючи ефект «пропаганди від однолітків». Впливаючи на молодь, що мешкає за кордоном, рф розраховує виховати майбутніх лідерів думок, лояльних до її наративів. Подібна робота з молоддю здійснюється також через стипендії та студентські обміни. Росспівробітництво щороку пропонує тисячі стипендій для іноземних студентів, особливо з країн Африки та Азії, отримуючи таким чином важелі впливу на тих, хто вступає до російських університетів.

• **Місцеві медіа та підготовка інфлюенсерів:** В останні роки росспівробітництво значно активізувало програми, спрямовані на іноземних журналістів, блогерів та інфлюенсерів. У 2023–2024 роках агентство витратило понад 230 мільйонів рублів на програми для іноземних медійників – більше, ніж у попередні роки. Одним із нових проєктів стала медіашкола «ІнтерНовості», яка запрошує закордонних журналістів до рф на «тренінги», що включають екскурсії до російських пропагандистських ЗМІ, таких як «Комсомольская правда» та державний телевізійний центр у Москві. Учасники приїжджають як із країн пострадянського простору, так і з Балкан та навіть із Західної Європи. Їм надається привілейований доступ, як-от, зокрема, участь у заходах за участі Владіміра Путіна, і вони проходять навчання під керівництвом співробітників «Спутнік» та «РТ» у Москві. Формально метою є розвиток журналістики, однак на

практиці ці воркшопи готують іноземних медійників до ретрансляції кремлівських наративів. Подібним чином у 2024 році Росспівробітництво у партнерстві з Академією РТ провело онлайн-курс для африканських журналістів з виявлення «фейкових новин», який, фактично, формував недовіру до західних ЗМІ та сприяв сприйняттю проросійських позицій. Створюючи мережу закордонних інфлюенсерів, підготовлених у російському інформаційному полі, рф поширює свою дезінформацію далеко за межами власних медіа.

• **Розвідка та прихований вплив:** Наявні докази свідчать, що росспівробітництво не діє самостійно, а координує свою діяльність із російськими спецслужбами. У статуті організації прямо зазначено, що вона має співпрацювати з іншими державними структурами задля просування зовнішньополітичних інтересів рф. Також стало відомо, що рф створювала фейкові «гуманітарні» НУО на Заході, які насправді були прикриттям для проведення операцій з дезінформації. Протягом багатьох років служби безпеки підозрюють, що частина співробітників російських культурних центрів працює під прикриттям як агенти розвідки. Наприклад, повідомлялося, що Російський центр у Гельсінкі отримувал підтримку від Служби зовнішньої розвідки рф. Окрім шпигунства, російські культурні центри займаються вербуванням місцевих союзників, які надають легітимність кремлівським меседжам. рф також залучає іноземних «політичних експертів» через свої дипломатичні установи та «Русские дома». Пізніше ці особи виступають як «міжнародні спостерігачі» на незаконних виборах на окупованих територіях України. Таким чином, «Русские дома» можуть втягувати іноземців в інформаційні операції, створюючи ілюзію міжнародної підтримки для нелегітимних дій рф.

• **Російська православна церква як мультиплікатор впливу:** російська православна церква (РПЦ) часто виступає партнером росспівробітництва в кампаніях впливу, особливо в тих регіонах, де релігія та ідентичність тісно пов'язані з геополітикою. Зарубіжні структури РПЦ (парафії та духовенство під юрисдикцією Московсько-

го патріархату) є природними союзниками в просуванні концепції «Русского мира» – уявлення про цивілізаційну спільноту, що об'єднує всіх російськомовних та православних. Наприклад, на Балканах російські культурні центри тісно співпрацюють з установами РПЦ, формуючи наратив спільної слов'янсько-православної ідентичності, яка протистоїть західним ліберальним цінностям. Церква додає морального та ідеологічного забарвлення кремлівським меседжам, підкреслюючи «традиційні цінності» та духовну спорідненість. Дослідження впливу рф на Балканах свідчить, що хоча центри росспівробітництва формально займаються культурною діяльністю, вони широко визнаються інструментом пропаганди, дезінформації та виправдання дій Російської Федерації, що діє у зв'язці з іншими акторами, включно з РПЦ.

На практиці «Русские дома» регулярно проводять або спонсують заходи з релігійною тематикою – від виставок православних ікон і фінансування паломництв до спільної організації семінарів із церковними фондами. Священнослужителі, лояльні до Москви, часто з'являються на культурних подіях, щоб освячувати зібрання чи виступати з промовами на теми «сімейних цінностей», тим самим підсилюючи офіційні наративи (зокрема засудження «морального занепаду» Європи та прославлення російського консерватизму).

РПЦ також слугує каналом для взаємодії з громадами діаспори там, де суто політичні сили рф можуть викликати недовіру. Використовуючи релігійні мережі, росспівробітництво може глибше вкорінювати свій вплив у місцевих спільнотах під виглядом аполітичної діяльності. Така координація між церквою і державою відкрито заохочується Кремлем: президент Путін неодноразово хвалив закордонне духовенство РПЦ як партнерів у підтримці зв'язків зі співвітчизниками та поширенні «об'єктивного» бачення рф за кордоном. Отже, участь РПЦ підсилює «м'яку силу» росспівробітництва, об'єднуючи духовний авторитет із культурною дипломатією задля просування інтересів російської держави.

Регіональні приклади:

Європа: закриття та обмеження

Європейські демократії дедалі рішучіше протидіють пропагандистській діяльності росспівробітництва, особливо після початку агресії рф проти України. У багатьох країнах Європи російські центри було закрито, призупинено або піддано розслідуванням через поширення дезінформації. Західні уряди розглядають ці структури не як безневинні культурні ініціативи, а як загрозу національній безпеці. Серед заходів, вжитих європейськими країнами проти «Русских домов», можна виділити:

- **Румунія.** Російський центр культури і науки в Бухаресті було призупинено після того, як влада задокументувала систематичне поширення пропаганди та спотворення історичних фактів. Міністерство закордонних справ Румунії вказало, що центр намагався «поширювати пропаганду та виправдовувати воєнні злочини» в Україні – саме це стало підставою для його закриття. Рішення про призупинення діяльності було ухвалено у лютому 2023 року, а повне припинення діяльності відбулося в серпні 2023-го, що фактично означало ліквідацію російського «культурного» осередку в країні.

- **Молдова.** У лютому 2025 року уряд Молдови оголосив про закриття місцевого відділення росспівробітництва – російського центру науки і культури в Кишиневі. Це рішення було ухвалене на тлі напружених відносин із Москвою та стало чітким сигналом у відповідь на російську агресію. Адміністрація президентки Маї Санду розглядала центр як елемент гібридної війни Кремля. Примітно, що станом на квітень 2025 року центр у Кишиневі все ще публікував оголошення про заходи, попри те, що процес його ліквідації перебував на етапі реалізації.

- **Німеччина.** У Німеччині під пильним наглядом опинився «Russisches Haus» у Берліні – один із найбільших російських культурних центрів у Європі. У січні 2023 року прокуратура Берліна відкрила розслідування щодо можливого порушення санкційного режиму та законодавства про зовнішню торгівлю. Підставою стала скарга німецького політика, який зазначив, що є неприйнятним поширення «кремлівської

пропаганди» санкціонованою російською установою в центрі Берліна під час війни. Німецька влада перевіряє, чи не порушують заходи, що проводяться «Русским домом», вимоги законодавства про зовнішню торгівлю. Хоча справа ще триває, вона свідчить про підвищену пильність з боку німецьких органів влади.

- **Фінляндія.** У жовтні 2024 року фінська влада здійснила арешт майна російського центру науки і культури в Гельсінкі, який перебував під управлінням росспівробітництва. Це рішення стало частиною ширшої кампанії з примусового виконання арбітражного рішення на користь українського «Нафтогазу», ухваленого трибуналом у Гаазі, що присудив Україні компенсацію в розмірі 4,2 мільярда доларів за втрачені активи внаслідок анексії Криму. Арешт включав понад 40 об'єктів нерухомості, що належали рф у Фінляндії.

- **Азербайджан.** У 2024 році Азербайджан ухвалив рішення про закриття «Русского дома» в Баку. Причиною стали погіршення відносин із Москвою та зростання напруги. Рішення було обґрунтоване тим, що Азербайджан не потребує іноземної допомоги, «особливо якщо вона надходить через непрозорі схеми та організації з очевидними ознаками розвідувальної діяльності». Президент Ільхам Алієв відкрито звинуватив російський культурний центр у «непрозорій» роботі та діях, схожих на шпигунські, і зажадав його закриття одночасно із закриттям бакинського бюро «Спутніка». Примітно, що Баку водночас вислав і деякі інші закордонні організації, зокрема USAID та BBC, аргументуючи це процесом «політичної суверенізації».

Окрім цих окремих випадків, у липні 2022 року Європейський Союз наклав санкції на росспівробітництво за його участь в інформаційній війні Москви та підтримку вторгнення в Україну. Цей крок ускладнив фінансування діяльності агентства та пересування його працівників територією Європи. Станом на кінець 2023 року щонайменше шість європейських країн – Словенія, Словаччина, Хорватія, Північна Македонія, Чорногорія та Румунія – заморозили або припинили діяльність «Русских домов». У

багатьох випадках закриття обґрунтовувалися міркуваннями національної безпеки. Наприклад, уряд Словенії посилався на загрозу «громадському порядку та національним інтересам», коли розірвав культурну угоду з Росією. У країнах Балтії та Польщі діяльність російських центрів була значною мірою припинена ще раніше через побоювання шпигунства. Водночас у низці європейських країн «Русские дома» продовжують працювати – зокрема в Іспанії, Італії, Франції, Німеччині та інших.

Африка та Глобальний Південь: розширення та операції впливу

Із втратою позицій у Європі рф змістила акцент на Глобальний Південь задля створення нових сфер впливу. Протягом останніх п'яти років росспівробітництво активно відкривало культурні центри в Африці, Латинській Америці та Азії, де уряди виявляють більшу прихильність. Ці центри слугують осередками проросійської пропаганди та м'якої сили в регіонах, де існує можливість експлуатувати антизахідні настрої. Найбільш помітним цей культурний наступ Кремля став саме в Африці:

- **Центральноафриканська Республіка (ЦАР).** «Русский дом» у Бангі розпочав неофіційну роботу у 2021 році й був офіційно запущений у 2024-му. Проте цей центр далекий від типового культурного закладу: його очолює Дмитро Ситий – особа, пов'язана з найманцями групи «Вагнера», – і він широко розглядається як «гуманітарне прикриття» для діяльності «вагнерівців» у ЦАР. Центр організує кінопокази, курси російської мови та фотовиставки, що прославляють роль рф у забезпеченні безпеки в країні. Водночас, за повідомленнями, він використовується як логістична база для операцій «Вагнера», зокрема у сфері торгівлі золотом і діамантами. Це поєднання м'якої сили та парамілітарного впливу є показовим прикладом російської стратегії в нестабільних державах Африки: «Русский дом» у Бангі формує позитивний імідж через культурні заходи та благодійність, одночасно зміцнюючи політичну та військову присутність Москви.

- **Малі та Сахель:** рф відновила свою культурну присутність у Малі, скористав-

шись виведенням французьких військ. У Бамако, де російський культурний центр був закритий ще в 1990-х роках, зараз відбувається його реанімація на тлі того, як правляча хунта звертається до Москви за підтримкою. Уже у 2022 році росспівробітництво відкрило нові філії «Русских домов» у Малі, а також в Алжирі, Єгипті та Судані. У франкомовній Африці ці центри активно поширюють антифранцузькі нарративи, звинувачуючи Францію та Захід у дестабілізації регіону, і водночас просувають образ рф як надійного партнера. Наприклад, «Русский дом» у Бамако координує свою діяльність із центрами у Буркіна-Фасо та Нігерії, поширюючи пропаганду про те, що саме Франція є джерелом конфлікту в регіоні Сахелю, а союз за підтримки рф може відновити суверенітет. Однак останнім часом вплив рф в Африці почав послаблюватися.

• **Подальша експансія в Африці:** У 2023–2024 роках Москва підписала угоди про відкриття «Русских домов» щонайменше в семи нових африканських країнах. До цього переліку входять Центральнаафриканська Республіка, Чад, Екваторіальна Гвінея, Гвінея, Нігерія, Сьєрра-Леоне та Сомалі. Також у 2024 році рф відкрила нові культурні центри в Північній та Східній Африці, зокрема в Тунісі, Марокко, Замбії та Танзанії. Це частина ширшого плану росспівробітництва зі створення «25 додаткових освітніх центрів у 15 країнах світу», більшість із яких розташовані в Африці. Стратегія часто передбачає використання «франчайзингової» моделі: місцеві організації російської діаспори або проросійські групи заохочуються до відкриття «Русских домов» у приватному порядку. Завдяки цьому рф може відкривати центри навіть там, де немає офіційних міждержавних угод, і таким чином обходити можливий дипломатичний спротив. Прикладом є новий «Русский дом» в Уагадугу (Буркіна-Фасо) чи в Маноуба (Туніс), відкриті у 2024 році місцевими проросійськими асоціаціями, а не безпосередньо російським урядом. Такі «франшизні» центри все одно отримують підтримку та програмне наповнення від росспівробітництва, але діють під прикриттям місцевих організацій.

• **Пропагандистські нарративи в Африці:** Російські культурні центри в Африці адаптують свій контент під місцеву аудиторію, роблячи акцент на антиколоніалізмі, розвитку та співпраці у сфері безпеки. Багато з них організують заходи, присвячені радянсько-африканській солідарності (наприклад, виставки про африканських студентів у СРСР) та сучасному партнерству з Росією. Вони демонструють документальні фільми, у яких відповідальність за проблеми Африки покладається на Захід, стверджують, що саме західна політика (а не російська) спричиняє голод і тероризм. Як зазначалось вище, у 2024 році філії «Русских домов» провели онлайн-навчання для африканських журналістів на тему «виявлення фейкових новин», яке на практиці було спрямоване на дискредитацію західних ЗМІ та подання російських державних медіа як «джерела правди». Використання дезінформації для «боротьби з дезінформацією» стало характерною ознакою таких операцій. Основна мета полягає в зміні громадської думки в Африці на користь рф. Одним із ключових методів просування пропаганди є залучення місцевих інфлюенсерів у кожній країні, які беруть на себе трансляцію меседжів і адаптують російські нарративи до місцевого контексту. Це свідчить про те, що «Русские дома» разом із державними медіа, такими як «RT Afrique», активно просувають російський вплив, експлуатуючи наявні суспільні проблеми, пропонуючи стипендії в російських університетах, навчання у сфері безпеки чи інші стимули.

Латинська Америка, Азія та Близький Схід (арабські країни)

У Латинській Америці, Азії та на Близькому Сході російські культурні центри здебільшого продовжують працювати без перешкод, оскільки багато урядів у цих регіонах займають нейтральну або проросійську позицію. Хоча ці регіони привертають менше уваги, ніж Африка, вони становлять важливу частину глобальної пропагандистської екосистеми Кремля.

• **Латинська Америка:** рф має «Русские дома» в таких країнах, як Аргентина, Бразилія, Мексика, Куба та інші. Ці центри формально зосереджені на розвитку культурних

зв'язків, проте водночас поширюють проросійські нарративи щодо міжнародних питань. Наприклад, у Буенос-Айресі «Русский дом» організовував виставки та кінопокази, які просувають кремлівське трактування Другої світової війни та війни проти України. У Нікарагуа й Венесуелі, де уряди є відкритими союзниками Москви, російські культурні осередки відкрито підтримують кремлівську лінію, переплітаючи її з місцевою антиамериканською риторикою. Жодна країна Латинської Америки не вжила заходів для закриття російських центрів. Навпаки, деякі країни поглиблюють культурну співпрацю з Росією. Зокрема, активно просуваються програми вивчення російської мови та культурного обміну з Нікарагуа. Фонд «Русский мир» відкрив Російський центр у Національному автономному університеті Нікарагуа, а також діє активна онлайн-програма у співпраці з Санкт-Петербурзьким державним університетом. Ба більше, ведуться перемовини і укладаються угоди про потенційні напрями співпраці, включно з підготовкою нікарагуанських військово-службовців у російських навчальних закладах. Таке сприятливе для рф середовище дозволяє їй ефективно поширювати пропаганду через культурні канали, доповнюючи присутність російських державних ЗМІ, які широко мовлять іспанською мовою.

• **Центральна Азія:** рф зберігає широку культурну присутність у країнах Центральної Азії. У Казахстані, Узбекистані, Киргизстані та Таджикистані «Русские дома» пропонують освітні програми та слугують місцями зустрічей для російськомовних громад. Ці центри зміцнюють роль рф як «культурної покровительки» і часто підтримують політичні нарративи Москви. У Киргизстані, як уже зазначалося, офіс росспівробітництва в Оші опинився у центрі скандалу після того, як одного зі співробітників звинуватили у вербуванні бійців для війни на боці рф, що спричинило внутрішнє розслідування. Загалом же уряди країн Центральної Азії толерують діяльність російських центрів, допоки ті відкрито не підривають авторитет місцевої влади. Москва активно використовує росспівробітництво для просування російської мови у школах, надання стипендій

і залучення молоді з Центральної Азії з метою забезпечення довгострокового впливу у цьому стратегічному регіоні. Існують також свідчення координації між росспівробітництвом і російськими спецслужбами для моніторингу великих спільнот трудових мігрантів із Центральної Азії та підтримання їхньої лояльності до Кремля.

• **Південна Азія:** В Індії розташована одна з найбільших мереж російських культурних центрів за межами колишнього СРСР. «Русские дома» діють у Нью-Делі, Мумбаї, Калькутті, Ченнаї та Тривандрумі. Ці центри існують десятиліттями та зосереджуються на культурному обміні, наприклад, організовують заняття йогою й танцями поряд із заходами з російської мови та літератури. Уряд Індії, дотримуючись курсу співробітництва у відносинах із Москвою, не вживає заходів проти цих центрів. Навпаки, росспівробітництво в Індії продовжує зміцнювати освітні зв'язки, зокрема, тисячі індійських студентів-медиків навчаються в рф, а публічна дипломатія підкреслює історичну дружбу між Індією та Росією.

В інших країнах Південної Азії російські культурні центри діють, наприклад, у Шрі-Ланці (Коломбо) та Бангладеші (Дакка), орієнтуючись переважно на викладання мови та організацію виставок із історичної тематики. У своїй діяльності вони делікатно просувають нарративи, що вихваляють роль рф у глобальних справах. У Пакистані присутність російської культури обмежена невеликим офісом у Карачі. Проте останнім часом обидві країни домовилися про пріоритетний розвиток двосторонніх відносин, включно з розширенням культурного обміну, активізацією високорівневих контактів та пошуком нових напрямів співпраці у сфері культурної спадщини.

• **Південно-Східна Азія** має кілька помітних центрів, зокрема у В'єтнамі (Ханой) та Індонезії (Джакарта), які продовжують радянську традицію культурних зв'язків із країнами Руху неприєднання. Загалом в Азії росспівробітництво дотримується виваженої стратегії: забезпечує присутність рф в інформаційному та культурному просторі за допомогою м'якої сили, прагнучи зберегти образ шанованого партнера, але уникає

прямого втручання в суперечливі локальні питання, які можуть викликати спротив з боку урядів приймаючих країн.

• **Близький Схід (арабські країни):** рф також активно використовує культурну дипломатію для посилення свого впливу в арабському світі. Наприклад, у Сирії, що була ключовим союзником рф у регіоні, діяв Російський центр у Дамаску. Його діяльність тісно перепліталася з військовою присутністю рф у країні. Центр просував навчання російської мови (корисне для сирійських студентів, які отримували стипендії для навчання в рф) і реалізовував гуманітар-

ні ініціативи, покликані зміцнити позитивний імідж рф серед сирійців.

У державах Перської затоки культурна присутність рф менш помітна: повноцінних «Русских домов» у монархіях Затоки немає, проте росспівробітництво регулярно організовує «культурні тижні» та мандрівні виставки у співпраці з місцевими інституціями.

У великих арабських країнах, таких як Єгипет, діють давні російські культурні центри – у Каїрі та Александрії – ще з радянських часів. Вони пропонують курси російської мови (якими користуються тисячі єгиптян, що їдуть до рф на навчання або ро-

Рік	Відкриття нових культурних центрів	Закриття/припинення діяльності
2020	Зміна керівництва: Євгеній Примаков-молодший призначений головою Росспівробітництва, що ознаменувало перехід до більш наполегливої стратегії розширення. Бюджет – приблизно 54,8 млн євро, з яких близько 90% – державне фінансування.	<i>Суттєвих закриттів не відбувалось.</i> Російська культурна мережа активно функціонує приблизно у 71 країні.
2021	Початок розширення в Африці. Наприклад, «Русский дом» неофіційно відкрито в ЦАР під егідою групи «Вагнера». росспівробітництво закладає основу для створення франшизних центрів.	<i>Суттєвих закриттів не відбувалось.</i> Хоча моніторинг з боку західних країн посилюється, центри продовжують безперешкодно функціонувати в Європі.
2022	Нові офіси в Африці: росспівробітництво відкриває представництва в Алжирі, Єгипті, Малі та Судані. Також активізує культурну присутність у Латинській Америці та Азії (стипендіальні програми, осередки фонду «Русский мир»).	Закриття в Європі: Після вторгнення рф в Україну низка країн ЄС і НАТО висилають або призупиняють діяльність «Русских домов». У червні–липні 2022 року Європейський Союз запроваджує санкції проти Росспівробітництва, заморожуючи його активи.
2023	Фокус на Глобальному Півдні: Оголошено плани відкриття 25 нових центрів у 15 країнах. Запущено франшизну модель, наприклад, приватний «Русский дом» у Буркіна-Фасо чи в Тунісі діють як партнерські центри. Триває активізація у країнах Близького Сходу та Азії (культурні угоди з Іраном, Індією тощо).	Продовження закриттів у Європі: У лютому 2023 року Румунія наказує призупинити діяльність Російського центру в Бухаресті. У тому ж році Фінляндія заморожує кошти центру в Гельсінкі.
2024	Різне зростання кількості центрів в Африці: нові «Русские дома» відкрито в Тунісі, Марокко, Замбії та Танзанії. У 2024 році підписано угоди про створення центрів у ЦАР, Чаді, Екваторіальній Гвінеї, Нігерії, Сьєрра-Леоне та Сомалі. рф також звітує про десятки культурних заходів у країнах Азії та Латинської Америки, використовуючи нейтральну позицію урядів цих держав.	Триває тиск із боку Заходу: багато європейських країн зберігають російські центри закритими. Наприкінці 2024 року Азербайджан вирішує закрити «Русский дом» у Баку після загострення двосторонніх відносин (закриття реалізовано до лютого 2025 року). Нових відкриттів у західних країнах не зафіксовано (хоча окремі винятки, як-от Словаччина, обговорюють можливість відновлення роботи).

боту) та популяризують історичну співпрацю між ЄСРП і Єгиптом.

Йорданія та Ліван також мають російські центри (в Аммані й Бейруті відповідно), які водночас слугують майданчиками для ширшого регіонального впливу Москви. Там проходять зустрічі товариств російсько-арабської дружби, покази фільмів із критикою західної політики на Близькому Сході тощо.

Окремим прикладом є Палестина: у 2012 році рф відкрила «Російський центр науки і культури» у Віфлеємі з метою зміцнення зв'язків із палестинським суспільством та християнськими громадами. Центр, розташований буквально за кілька кроків від храму Різдва Христового, символізує, як рф прив'язує свою культурну дипломатію до релігійної та історичної символіки на Святій Землі.

Загалом у більшості арабських країн «Русские дома» акцентують увагу на антиколоніальних темах та ідеї багатопольярного світу, нагадуючи про підтримку Радянським Союзом арабських визвольних рухів і позиціонуючи Росію як спадкоємицю цієї традиції – на протипагу Заходу.

Тенденції відкриттів і закриттів російських культурних центрів (2019–2024)

У таблиці нижче підсумовано останню динаміку діяльності російських культурних центрів у світі, зіставлено кількість нових відкриттів із кількістю закриттів або призупинень роботи за кожен рік. Ці дані демонструють, як стратегія «м'якої сили» рф поступово зміщувалася від західних країн до більш прихильних регіонів Глобального Півдня:

Міжнародні заходи у відповідь:

Зростання занепокоєння з приводу діяльності фінансованих державою культурних центрів рф призвело до низки контрзаходів з боку міжнародних організацій, національних урядів і громадянського суспільства. Ці дії спрямовані на виявлення, викриття та протидію зловмисним операціям впливу, що маскуються під культурний обмін.

• **Ініціативи ЄС і НАТО:** Європейський Союз відіграє провідну роль у координації заходів у відповідь на російські інфор-

маційні маніпуляції, включаючи діяльність, пов'язану з росспівробітництвом. У 2015 році ЄС створив цільову групу *East StratCom Task Force*, яка через проєкт *EUvsDisinfo* здійснює моніторинг і спростування дезінформаційних наративів рф на території Європи. Хоча основна увага приділяється медіа-пропаганді, ініціатива також відстежує культурні заходи, зокрема, викриває події, пов'язані з історичним ревізіонізмом, які проводять російські центри. ЄС також використовує юридичні інструменти: як уже зазначалося, у липні 2022 року росспівробітництво було внесене до санкційного списку ЄС у межах пакета, спрямованого проти кремлівських пропагандистських структур та їхніх пособників. Це стало першим випадком, коли агентство культурної дипломатії було офіційно визнане загрозою і піддане санкціям, що підкреслює усвідомлення його ролі у військових зусиллях рф.

НАТО, зі свого боку, наголошувало на використанні Росією тактики «гібридної війни», включно з проникненням через м'яку силу. Центр передового досвіду стратегічних комунікацій НАТО (*StratCom COE*) у Ризі опублікував низку докладних досліджень щодо російських операцій впливу в країнах поза межами Заходу, зокрема, щодо культурної присутності рф у Єгипті та Малі, з метою інформування держав-членів Альянсу про використовувані методи. *StratCom COE* та суміжні структури НАТО сприяють обміну розвідданими щодо таких суб'єктів, як росспівробітництво. Крім того, держави-члени НАТО посилюють контррозвідальний нагляд за персоналом російських культурних центрів. Наприклад, у країнах Балтії неодноразово вислали співробітників росспівробітництва, підозрюваних у шпигунстві, під виглядом ширших дипломатичних відповідей.

• **Національні правові та інституційні заходи:** Багато країн оновлюють своє законодавство та політики з метою обмеження ворожого іноземного впливу. Це безпосередньо впливає на можливість функціонування російських культурних центрів. У Європі деякі уряди розірвали двосторонні угоди, які дозволяли діяльність центрів росспівробітництва. Інші країни посилюють візо-

вий режим та правила акредитації: дипломатів, призначених до культурних центрів, ретельно перевіряють, а в окремих випадках – відмовляють їм у візах або висилають, якщо їхня діяльність виходить за межі культурного мандату. Країни на кшталт Чехії обговорюють нове законодавство, яке дозволить владі закривати іноземні культурні структури, якщо ті залучені до підривної діяльності. Чеська служба безпеки неодноразово попереджала, що російські культурні та «співвітчизницькі» організації в країні виконують функції «посередницького шпигунства», що стало одним із чинників скорочення російської дипломатичної присутності. Крім того, служба безпеки Фінляндії (Supo) ще задовго до накладення арешту на майно взяла Російський центр у Гельсінкі під пильний нагляд, розглядаючи його як платформу для діяльності російських спецслужб.

• **Зусилля громадянського суспільства:** Незалежні дослідники, журналісти, що проводять розслідування, та громадські організації відіграють велику роль у викритті пропагандистської діяльності росспівробітництва. Моніторингові НУО в Центральній і Східній Європі (зокрема празький Центр європейських цінностей та український Detector Media) публікують аналітичні звіти про зміст і мережі російських культурних центрів. Видання, що займаються розслідуваннями, – *Dossier Center*, *Bellingcat*, *Insider* та інші – досліджують джерела фінансування та персональний склад центрів, розкриваючи зв'язки між керівництвом росспівробітництва та російськими спецслужбами або екстремістськими структурами. Медіа у країнах також б'ють на сполох: чеські й словацькі журналісти публікували матеріали про те, як «Русские дома» організували «історичні клуби щодо Другої світової війни», де просувався ревізійністський кремлівський наратив, що викликало публічні дискусії. У Киргизстані саме незалежне розслідування (служби Радіо Свобода) вперше повідомило про схему вербування в Оші, що спонукало владу до дій. Тим часом місцеві ініціативи інформують громади про загрози іноземного впливу. У країнах Балтії кампанії місцевими мовами попереджають громадян, що участь

у заходах «Русских домов» може наражати їх на вплив прихованої пропаганди. Академіки та дослідники також роблять внесок, мапуючи діяльність росспівробітництва та оцінюючи її наслідки. Наприклад, у 2022 році Український інститут опублікував дослідження «росспівробітництво: нестерпна жорсткість м'якої сили», у якому йшлося про те, як під виглядом культурної дипломатії здійснюється цілеспрямований вплив на суспільства з метою їхньої дестабілізації та ослаблення. Інші приклади – дослідження Міжнародного центру оборони та безпеки (ICDS) в Естонії «Політика допомоги рф: вплив, непрозорість і пропаганда» або дослідження Геїра Хогена Карлсена «Поділяй і владарюй: десять уроків про політичні впливові активності рф в Європі». Такі незалежні аналітичні джерела часто стають основою для державної політики та сприяють підвищенню обізнаності громадськості.

Висновок

Російські культурні центри (інститути «Русский мир», «Русские дома» тощо) перетворилися на передові інструменти в пропагандистських кампаніях Кремля. В останні роки ці осередки поширюють широкий спектр дезінформації – від політичної пропаганди та історичного ревізійнізму до виправдання нинішніх агресивних воєн рф. Вони слугують форпостами кремлівського наративу, часто діючи в тандемі з російськими державними ЗМІ та спецслужбами задля формування сприятливого образу рф в іноземній громадській думці. У Європі такі центри здебільшого розглядаються як загроза безпеці й системно закриваються або потрапляють під санкції. Натомість у значній частині Африки, Азії та Латинської Америки «Русские дома» продовжують зростати як у кількості, так і у впливі, займаючи нішу антизахідної риторики або культурної співпраці, яку місцева влада готова толерувати.

Ця розбіжність підкреслює ключову думку: ефективність «м'якої сили» рф безпосередньо залежить від політичної сприйнятливості країн, у яких вона діє. Там, де уряди та громадянське суспільство чинять

спротив, простір для російської пропаганди звужується. Натомість там, де ставлення залишається нейтральним або прихильним, культурна дипломатія рф може вільно функціонувати, маскуючи свої наративи під мовні курси та концерти. Водночас, зміст, що надходить із цих центрів – будь то фотовиставка «Війна правди» чи молодіжний форум за підтримки рф, – майже завжди узгоджується зі стратегічними меседжами Кремля, маючи на меті сформувати сприятливе бачення рф або підірвати довіру до Заходу.

У майбутньому роль російських культурних центрів у поширенні дезінформації, ймовірно, зростатиме скрізь, де їм дозволяють діяти. Оскільки Москва продовжує інвестувати у створення нових центрів – від Латинської Америки до Африки – можна очікувати подальших спроб «завойовувати серця і розум» через насичену пропагандою культурну діяльність. Водночас останні приклади свідчать про те, що дедалі більше країн готові згортати такі операції, щойно стає очевидною пов'язана з ними загроза безпеці. Досвід останніх п'яти років засвідчує: пильність залишається необхідною, адже за виставами балету та уроками мови ведеться цілеспрямована інформаційна війна, тому, розуміючи стратегічні цілі зовнішньої політики рф, мусимо усвідомити, що світовій спільноті варто підготуватися до протистояння довгостроковій дезінформаційній кампанії.

Література

1. Шевченко С. Міни інформаційної війни: як російська пропаганда пробиває собі шлях до чеських медіа? Радіо Свобода, 29 серпня 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/information-war-russia-propaganda-disinformation/33098545.html>
2. Lasswell H. D. Propaganda technique in the world war / Harold D. Lasswell. London: K. Paul, Trench, Trubner & co., ltd., New York: A. A. Knopf, 1927. 233 p.
3. Бенюк К. Європейські руки Путіна: як рф впливає на громадську думку в ЄС. Еспресо, 26 червня 2024. URL: <https://espresso.tv/poyasnuemo-evropeyski-ruki-putina-yak-rosiya-vplivae-na-kraini-es>
4. Польська К. Дослідження: рф – головний поширювач дезінформації в ЄС. Deutsche Welle, 15 травня 2024. URL: <https://www.dw.com/uk/doslidzenna-rosia-golovnij-posiruvac-dezinformacii-v-es/a-69091173>
5. GEC Special Report: August 2020 Pillars of Russia's Disinformation and Propaganda Ecosystem. U.S. Department of State. 2020. URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/08/Pillars-of-Russia's-Disinformation-and-Propaganda-Ecosystem_08-04-20.pdf.
6. Jankowicz N. Avoiding the band-aid effect in institutional responses to disinformation and hybrid threats. The German Murshall Fund. 2019. URL: <https://www.gmfus.org/sites/default/files/publications/pdf/Jankowicz%20-%20Bandaid%20Effect%20paper.pdf>.